

ЖАНУБИЙ СУРХОН СУВ ОМБОРИНИНГ ГЕОЭКОЛОГИК ҲОЛАТИ ВА УНИ БАҲОЛАШ

Алланов Қилич Аллакулович-Термиз давлат университети География кафедраси
доценти, г.ф.н.

Чориев Абдиқайим Қодирович- Термиз давлат университети География кафедраси
катта ўқитувчиси.

Аннотация. Ушбу мақола Жанубий Сурхон сув омборининг қурилиш жараёнлари ва ўлчамлари ҳамда унинг қишлоқ хўжалиги, аҳоли ичимлик суви ва бошқа мақсадларда ундан фойдаланиш, ҳамда сув омборининг ҳозирги ҳолати таърифланган. Шунингдек, сув омбори а унинг атрофида содир бўлаётган ижобий ва салбий геоэкологик ҳолатлар ҳамда унинг олдини олиш борасида бажарилиши лозим бўлган ишлар борасида илмий таклиф, тавсиялар ёритилган.

Калит сўзлар. Сув омбори, сув сатҳи, музлаш ходисалари, иқлим, рекреация, тўғон, геоэкология, баҳолаш, эрозия, ёғин-сочин миқдори, грунт сувлар, гидрологик ҳолат, мониторинг.

Аннотация. В данной статье описаны процессы строительства и размеры Южно-Сурхонского водохранилища, а также его использование для сельского хозяйства, обеспечения населения питьевой водой и других целей, наряду с характеристикой современного состояния водохранилища. Кроме того, представлены научные предложения и рекомендации по предотвращению положительных и отрицательных геоэкологических процессов, происходящих в водохранилище и его окружающей территории.

Ключевые слова: водохранилище, уровень воды, процессы замерзания, климат, рекреация, плотина, геоэкология, оценка, эрозия, количество осадков, грунтовые воды, гидрологическое состояние, мониторинг.

GEO-ECOLOGICAL CONDITION OF THE SOUTHERN SURKHON RESERVOIR AND ITS ASSESSMENT

Allanov Qilich Allakulovich – Associate Professor, Department of Geography, Termiz State University, PhD in Geographical Sciences.

Choriev Abdikayim Qodirovich – Senior Lecturer, Department of Geography, Termiz State University.

Abstract. This article describes the construction processes and dimensions of the Southern Surkhon Reservoir, as well as its use for agriculture, drinking water supply, and other purposes, along with an assessment of its current condition. The paper also presents scientific proposals and recommendations concerning positive and negative geo-ecological processes occurring within the reservoir and its surrounding areas, and measures required to prevent adverse impacts.

Keywords: reservoir, water level, freezing processes, climate, recreation, dam, geo-ecology, assessment, erosion, precipitation amount, groundwater, hydrological condition, monitoring.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида барпо қилинган сув омборларининг ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш ва

ривожлантириш ҳамда агросаноат мажмуасини такомиллаштиришдаги аҳамиятлари илмий нуқтаи-назардан атрофлича ўрганилган, лекин Жанубий Сурхон сув омборининг геоэкологик ҳолати, уни баҳолаш, таҳлил қилиш ва табиат мувозанатини сақлаб қолиш йўналишларининг илмий асосларини географик нуқтаи-назардан баҳолаш масалалари бўйича яхлит тадқиқот ўтказилмаган.

Жанубий Сурхон сув омбори атроф-муҳитга турли хил таъсирлар кўрсатади. Ижобий таъсирлар қишлоқ хўжалиги, саноат ва биодиверситетни қўллаб қувватлашда муҳим рол ўйнаса, салбий таъсирлар эса иқлим ўзгариши, сув сифатининг пасайиши ва экологик муаммоларга олиб келиши мумкин. Ушбу таъсирларни назорат қилиш, бошқариш ва олдини олиш ва бу борада амалга оширилиши лозим бўлган масалалар мақолада ёритилган.

Асосий қисм. Жанубий Сурхон сув омбори Ўзбекистоннинг энг йирик сув омборларидан бири ҳисобланиб Қумқўрғон тумани ҳудудида Сурхондарё дарёсининг ўрта оқимида жойлашган. Сув омбор 1967 йилда ишга туширилган. Сув омборининг узунлиги 20км, максимал эни 6,2км, ўртача эни 2,96 км, максимал чуқурлиги 27 м, ўртача чуқурлиги 12 м, тўла сув сиғими 800млн м³ , фойдали сув сиғими 610млн м³ , сув юзаси майдони 65 км² [6].

Сув омборининг ер ости сувлари сатҳи ва режимига таъсири ҳам кучли бўлади. Сув омбори қурилгунга қадар дарё ер ости сувларини қабул қилувчи бўлган бўлса, сув омбори тўлдирилиб бориши билан ер ости сувлари сатҳи ҳам кўтарилиб боради ва яна сув омборига сув беради, бироқ сатҳини кўтариб олгунча, сув омбори ҳисобидан тўйинади. Ер ости сувлари сатҳининг кўтарилиши эса заминнинг дренаж хусусияти камаяди. Ер ости сувларининг димланиб босимининг кўтарилиши маҳаллий шароитга боғлиқ бўлиб, таъсир доираси қирғоқдан бошлаб бир неча километргача етиши мумкин.

Грунт сувлари сатҳининг кўтарилиши сув омбори атрофида жойлашаган бинолар фундаментлари, ер ости коммуникациялари, қишлоқ

хўжалиги ерлари , ўрмончилик хўжаликлари ҳудудларида замин намлигининг ортиб кетиши ва айрим пастқам жойларда эса ботқоқланишга замин яратади. Бу каби ҳолатлар таъсирида ерларнинг шўрланишига олиб келади [5].

Жанубий Сурхон сув омборининг геоэкологик ҳолатини яхшилаш мақсадида қуйидаги чора – тадбирларни ишлаб чиқиш лозим;

-Сув ресурсларини бошқариш ва ундан оқилона фойдаланиш учун сув омборидаги сувдан қишлоқ хўжалиги, саноат ва ичимлик суви учун фойдаланишни самарали бошқариш. Қишлоқ хўжалигида томчилатиб суғориш ёки сувни тежовчи технологияларни жорий қилиш зарур;

-Сув омбори ифлосланиш даражаси ва сифатини мунтазам кузатиб бориш учун сувнинг физик-химиявий ва биологик хусусиятларни мунтазам кузатиб туриш учун замонавий мониторинг тизимларини ўрнатиш лозим. Мониторинг маълумотлари асосида сувнинг ифлосланишига қарши чора-тадбирларни ўз вақтида амалга ошириш муҳим;

-Сувнинг ифлосланиш даражасини мунтазам кузатиш ва у ерда яшовчи флора ва фауна ҳолатини баҳолаш учун мониторинг тизимларини ўрнатиш лозим. Бу тизимлар сув омбори ва ер ости сувлари ҳолатини мунтазам кузатишга имкон беради;

-Сув омбори ва дарё бўйлаб мониторинг станциялари ташкил этилиши лозим. Бу станциялар сув намуналарини олиб, уларни лаборатория шароитида таҳлил қилиш учун имкон яратади;

-Сувнинг ҳарорати, ўзлаштирувчанлик даражаси, ўсимлик моддаларининг миқдори, оғир металлар, нефть маҳсулотлари ва пестицидлар даражаси назорат қилиниши керак. Бу кўрсаткичлар сувнинг ичимлик учун яроқлилиги ва экологик муҳитга таъсирини баҳолашга ёрдам беради;

-Сувда мавжуд бўлган микроорганзмлар, планктонлар, балиқ популяцияси ва ўсимликлар тури ва сонини кузатиш орқали сувнинг биологик сифати баҳоланади. Организм турларининг камайиши ёки кўпайиши сувнинг экологик ҳолатидан дарак беради;

-Саноат корхоналаридан чиқаётган чиқинди сувлар ифлосланиш манбаи бўлиши мумкин. Мониторинг орқали бу каби корхоналар сувга чиқараётган чиқиндиларнинг экологик стандартларга мос келишини кузатиб бориш керак;

-Сув омбори яқинида яшовчи аҳолининг чиқиндиларини тўғри бошқариш орқали маиший чиқиндиларнинг сувга тушишини назорат қилиш керак. Бу эса сув ифлосланишини камайитиришга ёрдам беради;

-Сув сифатига оид миллий ва халқаро экологик стандартларга амал қилиниши шарт;

-Агар сувнинг сифати паст эканлиги аниқланилса, ифлосланиш манбаларига қарши чора кўрилиши керак, кўрилган чора-тадбирлар орқали саноат корхоналари ва қишлоқ хўжалиги фаолиятлари атроф-муҳитга зарар етказмаслигига ишонч ҳосил қилиш мумкин;

-Сув омбори яқинида яшовчи аҳолини сувнинг сифати ва ифлосланиш хавфлари ҳақида хабардор қилиш зарур. Бу аҳолида сувдан оқилона фойдаланиш маданиятини шакллантиради ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича масъулиятни оширади;

-Дрон ва сунъий йўлдош технологиялари ёрдамида сув омбори ва дарё бўйлаб узок масофадаги жойларни мониторинг қилиш ва сувнинг ҳолатини кузатиб бориш мумкин. Бу билан сувнинг сифати ва экологик ҳолатини сақлаб қолиш, ифлослантиришни камайитириш ва соғлом экотизимни таъминлаш мумкин;

-Сув омборлари атрофларида тупроқ эрозиясининг олдини олиш чора тадбирларни кўриш зарур, акс холда сув омборига лой ва бошқа материаллар тушишига олиб келади, бу эса сув омборининг сифими камайишига сабаб бўлади;

-Сув омбори яқинида нотўғри режалаштирилган қурилиш ва казиш ишлари экотизимни бузиши мумкин, шу сабабли сув омбори атрофида экологик баҳолашни талаб қилувчи меъёрларни жорий қилиш ва қурилиш жараёнларининг атроф-муҳитга таъсирини минималлаштириш керак.

Экологик меёрлар асосида инфратузилмани ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса. Хозирги вақтда табиат ва жамият ўртасидаги алоқалар кучайиб ва кескинлашиб бормоқда. Айниқса сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, уни муҳофаза қилиш каби масалалар долзарб ишлардан бўлиб ҳисобланади. Экстремал иқлимий шароитга эга бўлган Сурхондарё вилоятида сув ҳўжалигини сув омборлари барпо қилиш орқали ривожлантириш ҳамда сув омборларини иқтисодий, иқтисодий-географик ва геоэкологик жиҳатдан таҳлил қилиш муҳимдир.

Жанубий Сурхон сув омборининг атроф-муҳитга таъсирини бир неча жиҳатда кўриш мумкин, яъни, ирригация, биодиверситет, иқлим ва унинг ўзгариши, экосистема ўзгариши, сув сифатининг пасайиши, ер ости суви сатҳининг кўтарилиши тупроқ эрозияси ва шу каби бошқа таъсирларда кўриш мумкин. Бу каби ҳолатларни домий назорат қилиб туриш, ҳамда чора-тадбирлар ишлаб чиқиш учун доимий мониторинг тизимини йўлга қўйиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. O'zbekiston Respublikasining qonuni. Suv va suvdan foydalanish to'g'risida. 827-XII-son 06.05.1993.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining „O'zbekiston respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida“gi farmoni. PF-6024-son. 10.07.2020.
3. Allanov Q.A., Mustayev Q.R. O'rta Osiyo tog' muzliklari va uni o'rganishning amaliy ahamiyati//O'zbekistonda geografiya fanining dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Termiz, 2020.
4. Alibekov L.A. “O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi” Samarqand 2006.
5. Alibekov L.A. “Ekologo-geograficheskie problem sentralniy Azii” Samarqand, 2010.
6. Hikmatov F.X, Aytboyev D.P. “Gidrologiya asoslari” Toshkent, 2003.